

Skitska teologija pri Herodotu

DUMEZIL, Georges (1983), „La Théologie scythique d'Herodote“, *La Courtisane et les seigneurs colorés—Esquisses de mythologie*, Ed. Gallimard, Pariz, str. 120–129.

prvi grški zgodovinarji od Perzijcev naučili, posredno ali neposredno, tekstualnega navajanja arhivske dokumentacije. Toda nikakršen odgovor ni možen.

Za zaključek:

1. Tako judovska historiografija po izgnanstvu kot grška historiografija 5. stol. pr.n.št. sta povzeli orientalske in se posebej perzijske novelistične elemente.
2. Pri judovskih spominopiscih 5. stol. pr.n.št. — Ezdru in Nehemiji — odmevajo določeni slogovni in religiozni motivi orientalskih avtobiografskih zapisov, vključno s perzijskimi, toda njihov politično religiozni odnos je bolj podoben reakciji na samovšečnost teh avtobiografij in odkriva drugačno pojmovanje kolektivnega življenja.
3. Ob stiku s Perzijskim cesarstvom so se Grki močneje ozavedli sveta, ki jih obkroža, in lastnega kulturnega izročila: tu je najti enega izmed dejavnikov, ki je vzpodbudil nastanek grške historiografije. Po drugi strani pa je možno, da so orientalske biografske pripovedi, na primer o Zopiru, ali primer grško-orientalske zgodbe o Demokedu prispevale k medsebojni sorodnosti oziroma vzpodbudile zanimanje grških historiografov za biografijo politikov.
4. Judovski novinarji so pri uporabi arhivske dokumentacije seveda pretrpeli perzijski vpliv. Izvor in meje uporabe listin, predvsem pa arhivske dokumentacije pri grških zgodovinarjih, pa ostajajo še naprej nerazloženi. Iz tega razloga ni mogoče — vsaj ne pri Herodotu — izključevati perzijskega vpliva.

Arnaldo Momigliano

Prevod: Igor Škamperle

Večinoma poenostavljeni sezname teologij tujih ljudstev, ki jih navaja Herodot, so še vedno vredni pozornosti. Herodot bogovom in boginjam rad daje grška imena, tako kot so za njim delali njegovi zvesti posnemovalci, čeprav pri tem tvega izkrivljenje, ki ga vsebujejo take interpretationes. Vendar pa ve, da se organiziranost, hierarhija, ki jih obsegajo grška imena, razlikujejo od tistega, kar pozna Grčija, in je pozoren predvsem na strukturni vidik snovi, kar hoče ponazoriti z vrstnim redom, v katerem našteva prvine teh struktur in ki je za Grke včasih presenetljiv.

V svojem opisu Skitija in Skitov navaja celo seznam božanstev; ta klasifikacija je verjetno prvotna. Božanstva navaja hkrati s prevedenimi in izvirnimi imeni; žal je včasih obravnavana negotova in razlaga težka (IV, 59):

Edini bogovi, ki jih častijo, so: predvsem Histia (ognjišče, ženski spol); poleg nje Zevs in Gea (Zemlja), ki jo imajo za njegovo ženo; dalje Apolon, Nebeška Afrodita, Herakles in Ares. V ta božanstva verujejo vsi Skiti, tako imenovani „kraljevski“ Skiti pa žrtvujejo tudi Pozejdonu.

Histia se po skitsko imenuje *Tabiti*, Zevs ima, vsaj po mojem mnenju zelo ustrezno ime *Papaios*, Zemlja je *Api* (ali *Api*), Apolon *Goitosuros* (ali *Citosuros*), Nebeška Afrodita *Artimpasa* (ali *Argimpasa*), Pozejdon pa *Thagimadas* (ali *Thamimadas*). Kipov, oltarjev in svetišč nimajo navade postavljati, razen Aresu: temu jih postavljajo.

Več posebnosti seznama dokazuje, da je Herodot skrbno ohranil značaj in odnose med božanstvi. V nasprotju z Grki sta pri barbarih Zevs in Gea zakonski par, kar daje misliti, da je Zevs kot vedski Dyu (nom. *Dyauh*) bog-Nebo, saj ga njegovo prvotno ime označuje za očeta ali prednika (sveta? Skitov? bogov?). Sicer pa *interpretatio graece* ni dovolj uporabna, ker lahko na ta način izluščimo le del gotovo bolj kompleksnih definicij posamezne božanske osebnosti.

Prvotna imena, ki jih lahko analiziramo, dajejo nekaj indicacij. Ker *Papaios*, kakor je dobro razumel Herodot, indicira Zevs kot očeta ali prednika, mora njegova žena Gea biti mati, „Zemlja-mati“. Zdi se, da je *Api* (*Api*) po svojem imenu (Brandenstein: *Apya*) bistveno povezana z vodo, kar je običajno v deželi, kjer so reke tako mogočne in gospodarsko tako pomembne in kjer ena od različic legende o izvoru prikazuje mater Skitov kot „hčer reke Boristena“. V Apoloncvem imenu je *-suros* verjetno ustreznik sanskr. *sure*, avest. *sura* „močan“ in tudi „gospodar“ (avest. *geosura* „gospodar govedi“ cf. grško *kurios*). V Pozejdonovem imenu pomeni *-masadas* „dajalca rib“.

Čeprav nimamo izvirmih komentarjev, saj Skiti niso poznali pisave, pa imamo pri njihovih potomcih, Osetih, dve primerjalni „geometrijski mesti“: strukturo osebnega ljudske religije in verjetno arhaični seznam ideologije, ki jo epopeja pripisuje junakom starih časov; to pa so Narti in tudi osebnosti te epopeje.

A. — Teologijo ljudske religije sestavljajo Geniji (Duhovi, Angeli . . . ; zlasti *-zaed*, *-dzuar*); njihova imena so pogosto ali preproste definicije („Hišni duh“) ali imena svetnikov, ki so oddaljena od svojega krščanskega pomena, dobijo pa, po

delni analogiji, folklorni pomen, v nekaterih primerih so verjetno celo nadomeščena s pogansko podobo (sv. Elija postane zaščitnik viharja, sv. Jurij zaščitnik moškega spola). Teologija, ki je tako sestavljena iz različnih vrst nadnaravnih bitij, je osnova v prejšnji *Skici* analizirane molitve, ki jo izgovarjajo žene med ritualnim obredom v čast božjemu duhu; predstavlja nedvomno vzporednost s seznamom bogov pri Herodotu in zdi se, da se nanaša na najstarejšo indoiransko teologijo.

1. Molitev, ki združuje predvsem invokacijo Boga in substancialnejše čaščenje njegovega Duha, evocira staro delitev bogov suverenosti na dvoje. To delitev so Indoiranci podedovali od svojih indoevropskih prednikov: v vedskih himnah in obredjih nastopa od človeškega sveta bolj oddaljeni Varuna v paru z Mitro (ta ima za glavnega družabnika Aryamana, „tretjega Suverena“, zavetnika družbenih odnosov v skupnosti Arya), ki je temu svetu bližje v Iranu, v Avesti nastopa Ahura Mazda v paru s podrejenim Spenta Meinyujem, „Učinkovitim Duhom“; na seznamu gathskih Entitet, ki so nadomestile funkcionalne bogove, tvorita začetni par Aša Vahišta, „Zelo dober Red“, ki je bolj oddaljen, in Vohu Manah, „Dobra Misel“, ki je bližji ljudem. To bi bila lahko ista vrsta odnosa, ki je pri Skitih ohranjala koeksistenco dveh podob v neenakih položajih. Herodotovi grški informatorji so ju imenovali Zevs in Apolon. Zanje je bil (že od Homerja naprej) Apolon v mnogih pogledih Zevsov odposlanec pri ljudeh. Apolonovo skitsko ime *Goitosuros* (ta oblika je najverjetnejša) lahko interpretiramo v tem smislu: avestsko *gaethe* pomeni „živo bitje“ (gathsko), običajno pa „celoto živega sveta“, materialno, vidno, „iz mesa in kosti“, tudi „materialne dobrine“, v nasprotju z idealnim svetom.

Toda Apolon je v Grčiji tako multivalenten, da so možne številne *interpretationes*. Na mestu, ki ga ima v Herodotovem seznamu, za Materjo Zemljo, bi lahko predstavljal bolj splošnega boga zdravljenja kot v molitvi žene, kjer nastopa takoj za Mady Mayram.

2. V molitvi temu moškemu paru takoj sledi „Mati Mayram“, zaščitnica vsega ženskega spola; njen predkrščanski prototip je moral oblikovati zakonsko skupnost s predkrščanskim prototipom „Boga“, kot ga oblikuje vsaka žena s svojim možem. Sekvenca „Bog, Božji duh, Mati Mayram“ lahko tako ustreza seriji „Bog oče, mati Gea, Apolon“ po Herodotu; razliko v vrstnem redu se da zlahko razložiti: par tvori v enem primeru onomastična povezava, Bog in Božji duh, v drugem primeru pa mitološka povezava, Zevs in Gea, prvo moško in žensko bitje.

3. V nadaljevanju Herodotovega seznama ni nobenega božanstva zaščitnika živinoreje ali poljedelstva, medtem ko v molitvi osetskih žena na pričakovanem mestu, na koncu, najdemo „genija volkov“ in „genija ovac“, nato pa zaščitnika žita. Morda je kakšen drug vidik tretje funkcije zajet v imenu Nebeška Afrodita, vendar mu v molitvi žena prav nič ne ustreza.

4. Herodotov seznam se končuje z močnim bogom Heraklejem in bojevniskim bogom Aresom; samo zanju ne navaja prvotnih imen. Pred tremi geniji zaščitniki gospodarstva predstavlja osetska molitev dve enakovredni osebnosti, „zaščitnika ljudi“ – zaščitnika pred „tistimi, ki hočejo nad njimi

uveljaviti svojo moč“ – in „Hudobnega“, ki varuje pred „vplivom hudobnih ljudi“. Oče Skitov je v grško-skitski, drugi Herodotovi različici (IV, 8) o izvoru njihovega ljudstva, Herakles, v skitski pa Zevs (IV, 5); toda folklorni Herakles morda ni teološki, temveč le približni prevod neke druge osebnosti, ne „boga Herakla“.

B. Če se povrnemo k funkcijski ideologiji, ki jo razbiramo v artikulaciji nartskih herojev, tudi tu opazimo ujemanje s Herodotovim seznamom. Seveda ne na nivoju tretje funkcije, ki pri Herodotu manjka, izraža pa se pri Nartih z Borati in njihovim, prezira vrednim poglavarjem Buraefaernygom, bogatim s čredami; niti na nivoju suverene in religiozne funkcije, ki je pri Herodotu dobro predstavljena, medtem ko je pri „Nartih prva funkcija“, pri Alaegatih, zelo blede in brez pomembne osebnosti; pač pa edinole na nivoju bojevniske funkcije, saj so vsi veliki bojevniki iz družine Exsaertaekatae.

1. Najbolj dejavna in junaška med njimi sta Soslan in Batradz, oba iz mlade generacije. Pri Batradzu se izražajo značajske poteze, prevzete iz mita, ki kažejo, da je neposredni dedič skitskega Aresa, edinega iz Herodotovega seznama, pri katerem so opisane obredne podrobnosti, ker je, kot pravi Herodot, „edini, ki ima kipe, oltarje in svetišča“. Pravzaprav sta Aresov oltar in svetišče nekaj posebnega (IV, 62): ogromna četverokotna ploskev, narejena iz butar dračja, „tri stadije dolga in široka, visoka pa ne tako“ in njegov kip sploh ni nikakršna upodobitev človeka, ampak ga predstavlja le bojni nož, zasajen v ploskev. Prav zaradi teh posebnosti lahko trdimo, da si je Nart Batradz prilastil Aresovo osebnost (*Romans de Scythie et d'alentour*, 1978, str. 21–49; cf. str. 78–83).

Prav zato nas mika, da bi pri Soslanu poudarili poteze, ki spominjajo na Herakla: s svojimi junaškimi dejanji se pogosto zoperstavlja hudobnim velikanom, jih čisti z zemeljskega površja in njegova moč je strašna. Njegov značaj – strasten zmoglen slabosti, celo ljubezenskih, tako nasprotuje Batradzovemu neizprosному, krutemu in neusmiljenemu značaju. Tudi v Grčiji je Heraklova narava, tako človeška v svoji medčloveškosti, v nasprotju z Aresovo – ta je skoraj mehaničen tehnik bojevniskih dejanj. Vendar Soslan ni samo to: pripisujejo mu Sončeve poteze in vedenje, kar je grškemu Heraklu tuje (*Romans . . .*, str. 91–120).

2. Nartska ljudska religija in legenda omogočajo tudi, da se lotimo težavnega vprašanja – interpretacije dveh ženskih likov, Histie – Tabiti in Nebeške Afrodite – Artimpase.

Prva težava je v tem, da Herodot Skitom pripisuje boginjo ognjišča, medtem ko je pri Osetih in vseh sosednjih ljudstvih ognjišče, ki je dejansko religiozno zelo pomembno, podložno moškemu bitju.

Druga težava je v tem: čeprav je Tahiti predstavljena kot ustreznica Histie, boginje Ognjišča, pa njeno ime, očitno izpeljano iz korena *tap – „greti, goreti“, nastopa v neki indijski legendi v obliki Tapati in tam pomeni lepo, poželenja vredno boginjo, hčer Sonca, ki se spusti z neba na zemljo in postane žena junaka, ki je prednik Pandavov. A v nartskem ciklu najdemo neko sorodno legendo, kjer hči Sonca zapusti nebo in se poroči s Soslanom skorajda v istih okoliščinah:

ta ženska, ki dejansko žarči svetlobo, se imenuje (*Wjatay-ruxs*, „čudovita svetloba“ in ni z ognjiščem prav nič bolj povezana kot Indijka Tapati, medtem ko jo ta opis približuje, tako kot Tapati, temu, kar pri Herodotu sugerira dvojno ime „Nebeške Afrodite“: boginje čutnosti, ki pripada nebu ali se z njega spusti (*Romans* . . . , str. 123–168).

Tretja težava je naša negotovost glede oblike in s tem etimologija prvotnega imena Nebeške Afrodite: *Artimpas* ali *Argimpasa*? Pripomniti moramo, da oblika *Arg-* nima nobenega pomena, *Art-* pa ponuja zadovoljivo etimologijo: prvi element je spet osetsko ime za ogenj in ustreza, s pravilno metatezo, (cf. *aertae* „tri“) avestski obliki *atar-*, *athr-*, z istim pomenom. Kakršenkoli je že drugi element (morda iz korena *(s)pas-: vedsko *pas-*; avestsko *pašae* „in conspectu, v primerjavi z“ *ni-pašnika*, „zavisten“: bi lahko pomenila „tisti, ki pazi, bedi nad ognjem“?), prvi element *art-* torej usmerja k dejavnosti v povezavi z ognjem.

Ta tri dejstva sugerirajo drzno hipotezo. V nasprotju s tistim, kar sem trdil v *Romans de Scythie*, ni potrebno misliti, da so Skiti, ki jih je poznal Herodot, ognjišče zaupali boginji, kot pravi on, ampak bogu, kot ga še vedno zaupajo Oseti. Prav gotovo je možno, da je Herodot padel v past svoje nacionalne prakse, kjer je nesprejemljivo, da bi bila *Histia* moško božanstvo in ga je zato spremenil v ženskega. Tudi to je mogoče dopustiti, da so namreč Oseti ali njihovi neposredni predniki Alani temu božanstvu spremenili spol ali pa da so celo od Sarmatov podedovali in enostavno ohranili predstavo, neodvisno od predstave Herodotovih Skitov, prastaro moško različico, ki ustreza indoiranskemu izvorniku (*Agni, Atar*). Herodotova zmota je verjetno drugje: v svojih zapisih ali v svojem spominu je verjetno zamenjal prvotni imeni obeh boginj, ki njegovemu razumevanju seveda nista ničesar povedali: *Artimpasa*, ki vsebuje *art-* (v akuzativu?), je verjetno ime boginje ognjišča in *Tabiti* kot njen indijski homonim in vzporednica *Tapati*, je verjetno nebeška hči ljubezni, sodobna *Atsyruks*, Herodotova „Afrodita Urania“.

Med nadnaravnimi osebami nartske epopeje nedvomno najdemo tudi skitski izvirnik tistega „Pozejdona“, ki ga častijo samo kraljevski Skiti ob Azovskem morju (IV, 20): Po V. I. Abajevu, Pozejdon verjetno preživi kot genij *Hujaendon kaefsaer Elder*; njegov vzdevek pomeni „glava ali poglavar rib“. Skrbi za ribolov in tudi za neštevilne magične trume (reference v *Mythe et épopée* I (1968; četrta izdaja 1982), str. 530–532).

Lahko samo občudujemo vestnost staroste etnografov, ki v svoji četrti knjigi, pa tudi v ostalih, daje še mnoge druge dokaze.

Izkoriščam priložnost, ki jo daje neki odlomek v tej *Skici*, da bi pojasnil nekaj pomembnega.

V *Romans de Scythie et d'alentour* (str. 204–211) sem v nekaj besedah zavrnil nedavno trditev Smitha in Sperberja, ki se mi sicer še vedno zdi nesprejemljiva, njena vrednost pa je v tem, da načena problem, zanemarjen v mojih prejšnjih raziskavah. Avtorja sta ugotovila, da se v legendah o Nartih nobena od treh funkcijsko definiranih družin – Modri, Močni in Bogati – ne ukvarja s poljedelstvom. Zlasti bogastvo tretje družine, Boratov, je izključno v čredah. In vendar

Narti poznajo pšenico, ječmen in pečejo kruh. Ali se ne imenuje po njih pšenica, „žito Nartov“, *Nart-xor* (*Nart-xuar*), in ali se ni njeno ime razširilo pri vseh ljudstvih severozahodno od Kavkaza?

Razlaga, ki sem jo postavil nasproti razlagi Smitha in Sperberja, je prav tako umetelna: „Analogno s tistim, kar smo že povedali o lovu in živinoreji, si lahko mislimo, sem dejal, da so se vse tri družine bolj ali manj ukvarjale z gojenjem žita.“ Beseda „gojenje“ ni natančna: mar ni presenetljivo, da v obsežnem *corpusu* pripovedk nikoli ni videti nobenega člana nobene nartske družine pri obdelovanju, niti v vrtu? Resnica je preprostejša: Nartom ni bilo treba ne sejati ne gojiti koruze, ampak so morali le pobrati zrnje, ker je rasla sama v izobilju. Nedvomno je bilo z drugimi žitaricami enako, vsaj v „zlatih časih“, kajti Narti so s svojimi napakami (kolektivni napuh, Batradzovo individualno nasilje) pripravili Boga oziroma genija žita do tega, da je zmanjšal njihovo rast ali da jim jih je povsem odvil (*Legendes sur les Nartes*, 1930, str. 59, cf. 72–73; *Le Livre des Heros*, 1965, str. 207–208).

Poglejmo si zapis enega prvih osetskih raziskovalcev (*Sb. Sved. o kavkazskix gorcex*, IX (1976), 2. str. 10) o Buraefaernygu, poglavarju Boratov, velikem bogatašu.

Med Narti je bil Buraefaernyg neodvisen človek in računali so na njegovo pomoč v vsakršnih okoliščinah. Ker je imel neštevilne zaklade, je v njihovih očeh igral zelo pomembno vlogo, kot je običajno za premožnega človeka, ki živi, kot se reče, na veliki nogi.

V osetskimi pripovedkah beremo, da Nartom ni bilo treba delati: vse, kar so si želeli in za kar so prosili Boga, jim je dajal, ne da bi delali in se trudili: mirno so lahko uživali, ne da bi se bali smrti. Pri njih je pšenica zamenjala žito, imenovali so jo „žito Nartov“. Žito je raslo, pripravljeno za jed.

Poudarja, da Oseti „še niso pozabili Nartov“ in da npr. o velikodušnem človeku rečejo, da je „velikodušen kakor Nart“ ali „Oh, kakšen Nart!“ Dodaja še:

Buraefaernygovo ime se uporablja v voščilih za blaginjo in srečo: „Bodi Buraefaernyg!“ – se pravi – „Bodi bogat, kot je bil on.“

Da bo dosje popoln, dodajmo še en zapis istega avtorja (*ibid.*, str. 10):

Po ustnem izročilu je pšenica prišla k nam od Nartov. Zato se še danes imenuje *Nart-xor* (*xor* = žito).

Po nartskih pripovedkah je Bog ljudem [nedvomno Nartom] odvil žito zaradi njihovega napuha in zato, ker ga niso priznavali za edinega boga. Vrh tega je nekoč do nekega dogodka v preteklosti, žito raslo samo od sebe, ne da bi ga bilo treba sejati. Dogodek pa je bil tale:

Neka žena je imela sina. Medtem ko je pekla kruh, je moral mali opraviti veliko potrebo. Ker ni imela pri roki ničesar drugega, da bi ga očistila, je vzela testo in ga obrisala. Bog se je razjezil na vse Narte. Pravijo, da je tedaj vse njihovo žito spremenil v sneg. Oseti to razumejo takole: če nartska žena, otrokova mati, tega ne bi bila storila, sneg

ne bi obstajal, ampak bi bil, nasprotno, naš sneg bela moka.

Strebon, XV, 1, 64 (*Fontes historiae religionum*, VII, str. 12) poroča po Onesicritu o analogni pripovedi Indijca Kalanosa (gl. spodaj, str. 73): nekoč je bila ljudem vsa hrana podarjena, ne da bi zanjo skrbeli ali jo pridelovali; ker pa so ljudje zaradi blagostanja postali oholi, jim je Bog naložil, da se morajo preživljati z delom, *πρωοζ*.

V povezavi s tem vprašanjem moramo raziskati več dejstev. Tako:

1. V prvi legendi o izvoru (Herodot IV, 5) je simbolni objekt tretje funkcije „plug z jarmom“; če sodimo po verjetnem pomenu njunih imen, sta potomca „brata tretje funkcije“ v posebni povezavi, in sicer eden s konji (*-asp-*), drugi nedvomno z govedom (*ka-* ali *ko-*, iz **gau-*?), toda brez neposredne zveze s poljedelstvom.

2. In vendar v politični geografiji, ki jo Herodot navaja malo naprej (IV, 18–20), „poljedelski Skiti“ živijo ob „nomadskih Skitih“ (živinorejcih, seveda), oboji na natančno omejenem ozemlju.

3. V treh simbolnih objektih južnoosetske različice legende o izvoru (Sydaemon in bratje), se ne pojavlja poljedelstvo, temveč samo „veliko število“, ki ga predstavlja in zagotavlja kup (gl. zgoraj, *Skica* 34).

Primerjajmo nekaj dejstev o Keltih, Germanih in celo Rimljanih.

1. Na Irskem, na koncu legende o drugi bitki pri Moyturedu (Chr. Guyonvarc'h, *Textes mythologiques irlandais*, I, str. 47–104, s številnimi opombami in z ustrezno študijo v zvezku *Komentarji*, v pripravi) je premagani Bress obsojen na opravljanje poljedelske funkcije kot odkupnine za svoje življenje; zanjo med zmagovalci Tuatha De Dananni ni bilo specialista; med štirimi funkcijskimi talismani Tuatha De Danannov poljedelstva sploh ni, „izobilje“ hrane pa prihaja iz kotlička nadnaravnega izvora (gl. zgoraj, str. 112–113).

2. V deželi Galcev na strukturiranem seznamu Donovih otrok na začetku Mathovega dela *Mabinogi* poljedelec Amaethon sploh ni omenjen in ne posega v tek dogodkov: počakati moramo na *Kulhwch et Olwen*: šele tu je kdaj pa kdaj dejaven.

3. Cezar predvsem pri celinskih Germanih poudarja njihov prezir do poljedelstva (VI, 22; *Mitra-Varuna*, str. 154–155).

4. V Rimu, v Iguviju, bog tretje funkcije v trifunkcijski triadi (v predkapitolskem Rimu), *Quirinus*, *Vofiono* – samo poudarja „družbeno množico“ (**Co-uir-i-no-*, **Leudh-yono-*) čeprav *flamen Quirinalis* opravlja daritve predvsem v obredjih, povezanih z žitom in čeprav je v seznamu „bogov Tita Tatia“ pridružen več poljedelskim božanstvom, od katerih je Ops celo njegov nadomestek v različici triade, izpričani v Regii.

Opombe

V knjigi *Le Miroir d'Hérodote*, 1980, je Francois HARTOG po drugi metodi in z drugačnim načinom raziskovanja pogosto prišel do drugačnih rezultatov. Ali so nezdružljivi z mojimi in kdo od naju ima

v tem primeru prav? So združljivi z mojimi in kako bi se jih v tem primeru dalo uskladiti? To bodo povedali drugi. Hartog le malo govori o vrstnem redu naštevanja bogov, Herodot pa poudarja prav izvirnost tega vrstnega reda: na strani 188 pride Hartog do presenetljivega sklepa: „njihov panteon je izrazito siromašen in zmeden“; cf. str. 135–141 o prvenstvu Histie in odsotnosti Hermesa, grškega Hermesa, kar po mojem mnenju enostavno dokazuje, da se je Herodot vedel kot dober etnolog, ki disciplinirano raziskuje dejstva in ki jih ni nasilno tlačil v grški okvir.

Hartog obravnava tudi snov več mojih prejšnjih študij (*Romans . . .*, str. 21–49, 352–359, 327–338), in sicer: str. 202–203 (*Arès*), str. 82–102 (*Skyles*), str. 58 in 68–75 (*le Grande Armée et la stratégie des Scythes contra Darius*).

Georges Dumezil

*Prevod: Zdenka Erbežnik
in Vladimira Peneš*